

Garry G. Steele

Čhávata z manéže

S romským rodinným cirkusem Amerikou třicátých let

Praha: KHER, 2022, 429 s., překlad Karolína Ryvolová, ISBN 978-80-87780-34-3

Jedná se o roztomilou knížku v měkké růžové vazbě, sympaticky kapesní, ač poměrně „tlustý“ špalík připomínající levné prvorepublikové tisky, přičemž tento dojem je umocněn ručně vlepovanými, většinou kolorovanými fotografiemi,¹ o nichž autor v první kapitole píše, že ty jediné jsou skutečné (s. 16). Kniha je sestavena z celkem dvaceti sedmi samostatných vyprávění z událostí krizového roku 1933 a jak z úvodu vyplývá, tyto příběhy jsou do jisté míry fiktivní, ovšem zároveň jsou jejich základem rodinná vyprávění, která autor od dětství slýchal a nosil v sobě jako poklad. Jen přiznává, že je pro sepsání knihy upravil tak, aby bylo psaní přehledné a srozumitelné. G. G. Steele se narodil za války v r. 1942 v Ohiu, a to během turné, a dále vyrůstal jako „cirkusácké dítě“ v rodině, která před ostatními skrývala slovy autora „jedno obrovské, temné a strašlivé tajemství“ (s. 11) – že jsou Romové. G. G. Steele tento přístup vysvětluje: „Tenkrát panovaly tak neochvějné předsudky vůči rase, národnosti, náboženství a sexuální orientaci, že kdyby se to rozkřiklo, přišli bychom o výdělek“ (tamtéž). V celé knize je tato utajená identita připomínána jako někdejší tabu, které bylo třeba chránit, zároveň však z celé knihy číší velká hrdost na vlastní romský původ. K ní se autor hlásí a připomíná ji i prostřednictvím romských slov a průpovědí – většinou v přímé řeči jednotlivých postav, čímž je jednak vytvářen specifický rys jeho literární řeči, a současně je čtenářům stále připomínán fakt, že svým psaním nás autor nechce jen pobavit, že nechce jen zachovat vzpomínky, ale přeje si též zviditelnit bohatství romské (z lingvistického pohledu přesněji romaničelské) kultury, do níž

¹ Na tomto složitém úkolu spolupracovalo nakladatelství KHER s dílnou, kterou provozuje prachatická KP Inva, s. r. o., zaměstnávající osoby s hendikepem (viz <https://kher.cz/katalog/knihy/detail/25:chavata-z-manenze-s-romskym-rodinnym-cirkusem-ameri/> [cit. 8. 8. 2023]).

nám umožňuje nahlédnout. Autor s láskou vzpomíná na všechny své předky a příbuzné, vyzdvihuje jejich schopnost se přizpůsobit době i technologickému pokroku, řešit i ty nejsvízelnější situace, vyjednávat a domluvit se, dělat si legraci i ze sebe a umění uznat zásluhy ostatních, a především pak pomoci těm, kteří pomoc potřebují, utlačovaným, jimž se nedostalo uznání. Současně s obdivem líčí moudrost babičky, která – v rámci poskytování věšteckých služeb – uměla lidem promlouvat do duše a svou empatií, zkušenostmi i schopností diplomaticky vyjednávat dokázala mnohým lidem pomoci dosáhnout potřebné změny v jejich životech.

Jednotlivé kapitoly tak připomínají historky ze života vyprávěné obvykle starší generací dětem i mladým, v nichž se jim – prostřednictvím nezapomenutelných příhod, jakých bývá v každé pospolitosti (a u cirkusu zvláště) nepřeborně – předává jak hrdost na vlastní rodinu, která se dokázala proslavit a zvládnout mimořádné výzvy, ale i vzorce chvályhodného jednání, smysl pro humor i morální zásady. Ať už jsou hlavními hrdiny zvířata – sloni, psi, pštros či koně –, anebo lidé najatí jako tentáci, elektrikáři či artisté, kuchaři, klauni apod., kteří mají své staré jizvy na duši i svá tajemství (a cirkus pro ně představuje potřebné útočiště, úkryt a současně i možnost začít s novým životem, třeba i se změněnou identitou), vždy jde o silné příběhy, které přibližují dobu, obsahují moudrost a poskytují zkušenost. Některé vyprávění je humornější, jiné napínavější a další především dojemné. Někdy se autor dokonce (a jakoby nevědomky) opakuje – jak by se i skutečný vypravěč vzpomínající na svoji rodinu a profesi mohl přirozeně opakovat – když zmiňuje např. „tetu Jenny“, učitelku všech cirkusáckých dětí, a celkem stejně ji vykresluje hned ve dvou kapitolkách (s. 20–21 a s. 127) a opakovaně se v textu vyskytují i popisy technik pro šikovné, bezpečné a elegantní padání z koně, které si jezdec u cirkusu musel osvojit (s. 240 a s. 338). I tato zdánlivě neuvědomělá opakování však působí jako autentický záznam vyprávění dědečka, který připomíná to důležité a raději se opakuje, aby si nejdůležitější poselství posluchači (potažmo čtenáři) zapsali dobře za uši.

Majiteli a původními zakladateli podniku byli členové rozšířené rodiny Brewerových. Manželé a zakladatelé cirkusu, dědeček G.R., resp. Dží Ár (jak se překladatelka rozhodla jméno této postavy převést) a Camie Brewerovi již předali vedení podniku svým dvěma synům; ti spolu se svými rodiči, ale i manželkami a celkem sedmi dětmi tvořili jádro celé kočovné společnosti. Ovšem tito Brewerovi do svého podniku postupně přizvali i další rodiny, manželské dvojice či jednotlivce, takže se každým rokem pro období od května do října jejich cirkusácká pospolitost rozrostla až na sedmdesát osob. Druhou největší skupinou této pospolitosti byla rodina Rudého ještěra Sugarstona z kmene původních obyvatel Ameriky – Osedžů. Další početnou skupinu tvořili artisté Suarezovi z Mexika či rodina Marveliových – v obou případech šlo o přistěhovalce. Společně museli vytvořit přesně fungující mechanismus a sdílet úspěchy i potíže na jednotlivých štacích i během přejezdů

s nákladáky i kamióny. Dohadovat jednotlivé štace, tedy dopředu zajišťovat spolupráci měst, spoluorganizátorů, zajišťovat publicitu, převážet manéž, tři slony, desítky koní i psů, zodpovědně se o ně starat a tu a tam se ujmout bezprizorního zvířete jako vyhladovělé kobyly nebo opelichaného pštrosa strádajícího u benzinové pumpy, čelit ztrátě většiny výdělku v důsledku bankovní loupeže (v bance, kam krátce před tím uložila rodina veškerý dosavadní výdělek, aby hotovost nevozila ze štace na štaci) atd., to vše bylo manažersky náročné a oba bratři Brewerovi i jejich manželky měli plné ruce práce s tím, jak fyzicky vše zajistit a zorganizovat, tak i s diplomatickým vyjednáváním, pokud se vyskytly problémy. Potřeba řešit rychle a efektivně nové výzvy a vzniklé problémy byla pro cirkusové děti – *chávata* – velkou školou života. Snad i proto, jak píše G. G. Steele, ve škole vynikaly: cirkus jim poskytl přirozené prostředí pro získání velkého množství zkušeností, naučily se vystupovat před publikem a získaly takovou fyzickou i psychickou odolnost, že se s nimi děti žijící stále na jednom místě mohly jen srovnávat.

Jako červená nit se celou knížkou vine váhání teprve sedmnáctiletého Gillyho, nejstaršího vnuka zakladatelů rodinného cirkusu, který jako vůbec první z rodiny začal chodit do školy a nyní, na prahu dospělosti, se mu začínají otevírat nové možnosti. Jeho hlavní dilema spočívá v otázce, zda má po skončení střední školy pokračovat ve studiu na vysoké škole, jak mu radí jeho středoškolská učitelé, nebo se má naplno věnovat rodinnému podniku a přemýšlet o vlastních číslech, které by jejich cirkusu mohly pomoci ještě více se proslavit. Tu a tam se rozvine rozhovor s jeho rodiči či prarodiči, v nichž starší generace vzpomíná na své začátky a vyjadřuje Gillymu podporu pro obě možnosti, ať se rozhodne studovat či zůstat. Gilly je tak moudře veden k zodpovědnosti činit svá rozhodnutí sám za sebe. Rodiče i prarodiče ví, že svět se rychle vyvíjí a tento vývoj nelze zastavit, brzdit, ale lze ho využít ve svůj prospěch, přizpůsobit se mu a navzájem se podporovat. Jsou si vědomi, že soudržnost rodiny a vzájemná podpora jednotlivých členů jsou hlavním bohatstvím, kterým rodina disponuje. Na otázku Gillyho rodiče i prarodiče odpovídají, že podporu rodiny neztratí, ani když se rozhodne odejít do neromského světa a stát se (v r. 1934) prvním vysokoškolačkem z rodiny. Na svého nejstaršího vnuka jsou velmi hrdí a ve skrytu si přejí, aby ve studiu pokračoval, ovšem nechtějí ho k ničemu tlačit, rozhodnutí musí uzrát v něm samotném. Sledujeme vnitřní Gillyho boj, obavy, zda se z něj nestane *gádžo*, zda nepřestane být tím, kým je.

Z autorových slov se dozvídáme, že jeho maminka (nar. někdy před rokem 1905 – viz s. 16) vyrostla na cestách – jako vnučka zakladatelů cirkusu. Do států přicestovali její prarodiče z Anglie v r. 1863 (s. 12). Zda je sedmnáctiletý Gilly skutečnou postavou, není zřejmé – popisky u fotografií jej nezmiňují. Mohl by být např. nejstarším bratrancem autora, snad i jeho strýcem. Především je ale literární postavou a je možné v něm vidět i alter ego autora, ovšem zasazené do dřívější

doby. Zda Gilly studium vysoké školy dokončil, se z knihy nedozvíme. Do češtiny byl ale přeložen jen první díl autorovy (zatím) trilogie, a jeho další osudy se patrně odvíjejí v pokračováních.

Autor se dříve beletristické tvorbě nevěnoval a po dětství stráveném u cirkusu se nevěnoval ani cirkusové profesi – po studiu vysoké školy pracoval v mírových misích v Nigérii, též jako profesor literatury (v rámci této profese publikoval mnoho odborných statí a učebnic – mimo jiné o tom, jak psát), ovšem kromě toho pracoval též pro společnost distribuující léky do chudých a vyloučených lokalit ve vesnicích i městech v Africe, Asii i Jižní Americe.² Z dynamiky psaní je patrné, že je výborným vypravěčem, umí pracovat s napětím, dovede zaujmout v první větě, jeho popisy nejsou fádní a únavné, ale naopak bohaté a barvité. Vlastní beletristické tvorbě se věnuje až v posledních letech, jako by měl potřebu zachytit své krásné, poetické dětství plné dobrodružství, které ho tolik ovlivnilo pro celý jeho život a vybavilo ho tolika důležitými „schopnostmi jako flexibilita, řešení problémů a interkulturní porozumění“ (s. 8).

Ačkoliv může být čtení knížky milou událostí, je třeba říci, že zážitek z četby komplikuje především velmi drobné písmo a stránky velikosti malého notýsku. Ač je knížka na první pohled přitažlivá, mnozí čtenáři si možná raději počkají na případnou audioknihu (neb takové zpracování by si jistě knížka zasloužila).

Další možnou komplikací může být i uzpůsobení autorovy pararomštiny, kterou je literární jazyk okořeněn. Namísto původních autorových slov z romaničelského dialektu se Karolína Ryvolová rozhodla uměle vytvořit speciální etnolekt na bázi slovenské romštiny. Je škoda, že se z knížky nedozvíme, proč nemohla využít původních slov autora, které se sám rozhodl se čtenáři sdílet. Zároveň je však řešení překladatelky možné chápat i jako jistou možnost převodu do českého prostředí a také snahu o popularizaci romského jazyka, který v ČR již po generace přechází v prostředí češtiny a jemuž se zároveň nedostává tolik prostoru, kolik by bylo třeba pro jeho další přežití. Zde je však třeba přiznat, že se dopouští drobných chybek a nedůsledností, které mohou zasvěcené iritovat. O řeči Romaničelů sama v doslovu píše, že využívá pouze původních romských slov, původní gramatika již vymizela a koncovky se proto užívají anglické. Zároveň dodává, že v tvorbě umělé pararomštiny respektovala původní rody – mužský a ženský, vysvětluje, že romština střední rod nemá, a dále že se drží pravidla, dle kterého slova ohýbá pomocí českých koncovek (viz Slovníček a doslov překladatelky na s. 421–427). Ve skutečnosti však sama tato pravidla občas nedodržuje. Příhodilo se např., že slovo ženského rodu *e bachť* (štěstí) stojí ve větě ve středním rodě („Měl jsem velké *bachť*, štěstí na bohatý život“ – s. 13), nebo maskulinum *o gad* (košile) se objeví v ženském rodě („Ty jseš pro mě daleko

2 O autorovi více viz <https://kher.cz/katalog/autori/detail/53:steele-gary-g/> [cit. 8. 8. 2023] a v předmluvě i v první kapitole knihy (s. 7–14).

důležitější než nějaká *šukar gad*.“ – s. 248). Další nedůsledností jsou slovesa stojící ve větě s romskou koncovkou, jako např. „Strejda s tetou tu *rakli* viděli a *phende* nám, že jim přijde *láchi*, jako hodná holka [...]“ (s. 280 – zdůraznění LV – slovo *phende* by podle popsanych charakteristik mělo mít spíše tvar typu *phenovali*), či jinde spojení „dokud *nemerna*, neumřou“ (s. 344). Naopak na mnoha místech lze autorku překladu pochválit za čisté řešení problému s vytvořením etnolektních slov i spojení, např. „Měla jsem *bári dar*, velkej strach, že možná spadnu a potluču se. [...] Dojel jsi nás a postaral ses o něj, málem jsi ho *zamurdárdil*, zabil“ (s. 403 – zdůraznění LV). Mimochodem, jak je z ukázek patrné, autor se snažil většinu romských slov uvést i s překladem, aby byl text srozumitelný všem čtenářům. A až na nezodpovězenou otázku, proč se rozhodla převádět původní romaničelskou pararomštinu do uměle vytvořené řeči postavené na severocentrálním dialektu romštiny, lze způsob překladatelky jen pochválit. Slova a slovní spojení, která jsou většinou v takové podobě, jako by použitý jazyk skutečně vznikl v prostředí slovenských Romů a mohou tak působit autenticky a jako pozvánka do rodinného kruhu, navozují otevřenou atmosféru a potřebu obohatit globalizovaný svět skrytým bohatstvím romské řeči, dědictvím, kterému hrozí zánik.

I celkově je třeba K. Ryvolové vzdát hold – nejen že se potýkala s romaničelskou pararomštinou, kterou se musela rozhodnout vhodně nahradit pro české čtenáře, krom toho bylo nutné být velmi kreativní a vytvářet i nová slova, která se ve slovnících jistě nenajdou – např. názvosloví z prostředí cirkusů či žargon používaný „koňáky“. Příkladem je pojem „smolouši“ (s. 296), což jsou dle Ryvolové koně, na nichž akrobaté jezdili bez sedla a aby nespadli, vtírali jim před představením do srsti smůlu – borovou pryskyřici (kterou po vystoupení zase pečlivě odstranili) – hádám, že pojem musela autorka vytvořit, ovšem během čtení mne nezvyklé slovo vůbec nevyrušilo, naopak, fungovalo zcela přirozeně.

Jistě lze na závěr této recenze poděkovat nakladatelství Kher za velmi dobré rozhodnutí knihu do češtiny nechat přeložit, publikovat. Zároveň je třeba vyzdvihnout velkou zkušenost, bohatou slovní zásobu, jazykový cit a kreativitu, a to jak původního autora, tak i překladatelky. Přeložená první část je věnována krizovému roku 1933. V angličtině však vyšly ještě další dvě knihy, které se věnují rokům 1934 a 1935. Osobně budu doufat, že se nakladatelství Kher rozhodne ve vydávání těchto knih pokračovat a místním čtenářům zprostředkuje možnost ponořit se opět do barvitého líčení autora o putování rodinného cirkusu po Státech v době, kdy mnozí lidé zažívali krachování podniků, v nichž pracovali, popř. živnosti, kterou vlastnili, hladověli, rozprodávali svůj majetek a vydávali se na cesty jako *hoboes*, ale někteří současně využívali vlastní kreativity a hledali způsoby, jak v těžkých dobách nepadnout a přežít. Podobného čtení, které působí jako osvěžující živá voda či čerstvý vítr, není nikdy dost.

Lada Viková³

3 Autorka působí jako vysokoškolská pedagožka na KSKA FF UPCE. E-mail: lada.vikova@upce.cz